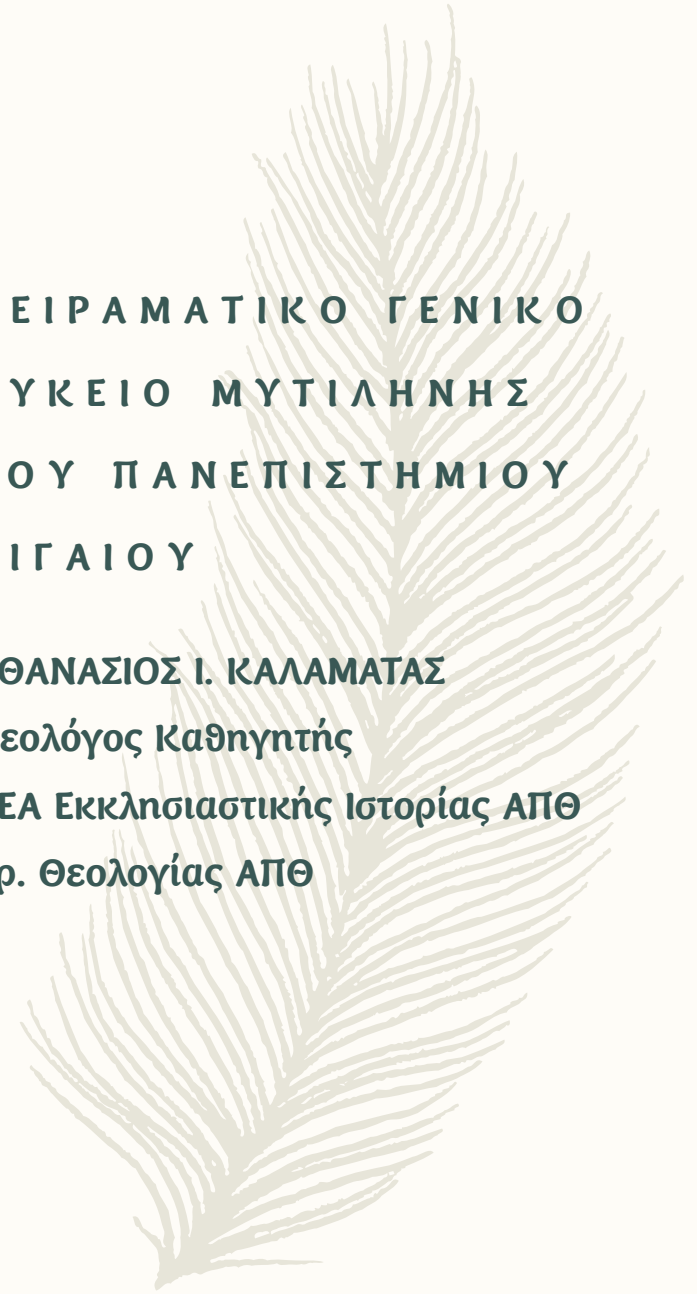

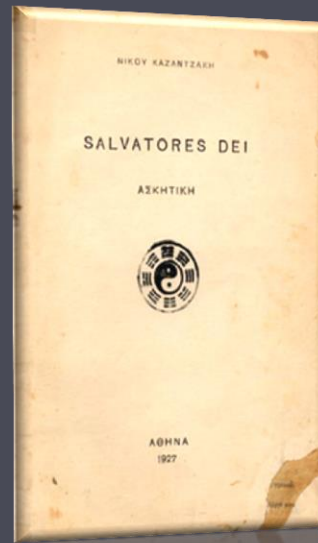

ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΚΟ ΓΕΝΙΚΟ
ΛΥΚΕΙΟ ΜΥΤΙΛΗΝΗΣ
ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ
ΑΙΓΑΙΟΥ

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Ι. ΚΑΛΑΜΑΤΑΣ
Θεολόγος Καθηγητής
ΔΕΑ Εκκλησιαστικής Ιστορίας ΑΠΘ
Δρ. Θεολογίας ΑΠΘ

ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ ΣΤΑΜΟΥΛΗΣ, (2009),
«Ο άνθρωπος που έσωσε τον Θεό.
Ένα σχόλιο στην Ασκητική του Νίκου
Καζαντζάκη», στο: Έρωσ και Θάνατος,
Δοκιμή για έναν πολιτισμό της
σάρκωσης, Αθήνα: Ακρίτας,
σσ. 381-390

Υστερόγραφο

Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΠΟΥ ΕΣΩΣΕ ΤΟΝ ΘΕΟ
ΕΝΑ ΣΧΟΛΙΟ ΣΤΗΝ ΑΣΚΗΤΙΚΗ ΤΟΥ ΝΙΚΟΥ ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗ

...καί νύχτωνε σιγά σιγά κι ή πόλη χανόταν πέρα σ' ένα
ἀπίθανο βάθος –
κι ἐγώ ἤμουν ἄρρωστος γιά Θεό.

Τάσος Λειβαδίτης, *Σκηνές τοῦ σταθμοῦ*

Ὁ ὑπότιτλος τῆς *Ἀσκητικῆς* τοῦ Νίκου Καζαντζάκη εἶναι *Salvatores Dei*, τουτέστιν *Σωτῆρες τοῦ Θεοῦ*¹. Ἐνας χαρακτηρισμός πού σαφῶς ἀποδίδεται στους ἀνθρώπους καί ὁ ὁποῖος ὡς ἐκ τούτου εἰσάγει ἤδη μέ τήν πρώτη ἀνάγνωσή του μύρια ὅσα ἐρμηνευτικά προβλήματα, ἀλλά καί σκανδαλισμούς συνειδήσεων τῶν ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι ἀδυνατοῦν νά κατανοήσουν μέ ποιό τρόπο οἱ ἀνθρώποι θά μπορούσαν νά σώσουν τόν Θεό. Καί τοῦτο διότι ἡ κλασική χριστιανική σωτηριολογία, καί ὄχι μόνο, ξέρει πῶς τόν ἀνθρώπο σώζει ὁ Θεός καί ὄχι τό ἀντίθετο.

Ὁφείλω νά σημειώσω ὅτι ἕναν τέτοιο «σκανδαλισμό» ἐνίωσα γιά πρώτη φορά, ἀρκετά χρόνια πρὶν, ὅταν, ὡς νεαρός μεταπτυχιακός φοιτητής στό Durham τῆς Ἀγγλίας, ἔπεσα πάνω στους *Χαιρετισμούς* τοῦ ἁγίου Κυρίλλου στή Θεοτόκο, οἱ ὁποῖοι οὔτε λίγο οὔτε πολύ λένε πῶς ἡ Θεοτόκος ἀγιάζει τήν Ἁγία Τριάδα. Τά ἴχασα. Ἐνας ἅγιος τῆς

Ἐκκλησίας καί μάλιστα ὁ θιασώτης τῆς Θεοτόκου νά λέγει ἕνα τόσο φοβερό καί ἀχώρητο στό νοῦ πράγμα! Δέν μπορούσα νά τό πιστέψω καί δέν ἤθελα. Διάβαζα καί ξαναδιάβαζα τό κείμενο, μά ἐκεῖνο ἀρνιόταν νά μοῦ κάνει τό χατίρι. Δέν ἄλλαζε μέ τίποτα: «Χαίροις, ἡ τὸν ἀχώρητον χωρήσασα ἐν μήτρᾳ ἁγία παρθενικῆ· δι' ἧς Τριάς ἀγιάζεται· δι' ἧς σταυρὸς τίμιος ὀνομάζεται, καὶ προσκυνεῖται εἰς πᾶσαν τὴν οἰκουμένην...»². Ὅλα καλά, ἀλλά αὐτό τό «δι' ἧς Τριάς ἀγιάζεται», κόντευε νά μέ τρελάνει. Τό ἔλεγε βέβαια καί ὁ προφήτης Ἡσαΐας, μέ τὸν δικό του τρόπο, «Κύριον αὐτὸν ἀγιάσατε, καὶ αὐτὸς ἔσται σοι φόβος»³, μά κείνον, καθὼς φαίνεται, δέν τοῦ εἶχα δώσει σημασία. Ἐτσι, λοιπόν, χώθηκα καὶ χάθηκα στὰ κείμενα τοῦ ἁγίου, μίπως καί βρῶ λύση. Ἄλλωστε, ἡ συμβουλή τοῦ ἐπιβλέποντα καθηγητῆ ἦταν πρῶτα τὰ κείμενα. Ἐκεῖ βρίσκεται τό κλειδί. Μετὰ ὅλα τὰ ἄλλα. Καί ὄντως ἡ λύση ἦρθε ἀπὸ τὰ κείμενα τοῦ ἁγίου. Σάρξ ἐκ τῆς σαρκὸς τοῦ κυρίλλειου σώματος. Μιά λύση ἄκρως ἐνδιαφέρουσα, πού ἀνοίξε καινούργιους ὀρίζοντες στήν ἐκ μέρους μου θεώρηση τῶν πραγμάτων. Ἀντιγράφω ἀπὸ τὴν *Ἐρμηνεία* του στό *Εὐαγγέλιο τοῦ Λουκᾶ*: «Ἐφ' ἡ τῶν ἁγίων προφητῶν. «Κύριον αὐτὸν ἀγιάσατε, καὶ αὐτὸς ἔσται σοι φόβος καὶ ἐὰν ἐπ' αὐτῷ πεποισθῶς ἦς, ἔσται σοι εἰς ἀγιασμόν». ἘΑρα οὖν ἡμεῖς ἅγιον ἀποτελοῦμεν τὸν Θεόν, τὸν ἐξ ἰδίου πληρώματος διανεμόντα πλοσιῶς τῆ κτίσει τὰ παρ' ἑαυτοῦ; Ἀλλὰ δῆλον ὡς ἐκεῖνο διδάσκειν φαμέν αὐτόν, ὅτι Ἅγιον εἶναι αὐτὸν πιστεύετε... Πλὴν ἀγιαζέσθω, φησί, παρ' ὑμῶν, τουτέστιν ὁμολογείσθω ἅγιος... Ὅταν οὖν πιστεύωμεν ὅτι κατὰ φύσιν ἅγιος ἐστί, τοῦτο γάρ ἐστί τὸ «ἀγιάζειν αὐτόν», τότε προσομολογοῦμεν ὅτι καὶ Θεός ἐστὶν ἀληθινός, ἔτι δὲ κεχωρισμένος ἀπὸ τῶν λοιπῶν, καὶ ἐν ὑπεροχῇ μεγίστη»⁴. Καί

2. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, Ὁμιλία Δ'. Ἐν Ἐφέσῳ λεχθεῖσα πρὸς Νεστόριον, ἡνίκα κατῆλθον οἱ ἐπὶ πρὸς τὴν Ἁγίαν Μαρίαν, PG 77, 992B.

3. Ἡσ. 8,13.

4. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, *Εἰς τὸ κατὰ Λουκᾶν*, PG 72, 689BD. Πρβλ. G.D. Dragas, *The Meaning of Theology. An Essay in Greek Patristics*, Darlington 1980, σ. 34.

ἀλλοῦ, στήν *Ἐρμηνεία* του στό *Εὐαγγέλιο τοῦ Ἰωάννη*, ὁ Ἀλεξανδρινός παρατηρεῖ: «Εἰ δοξάζομεν ἐν ἑαυτοῖς τὸν Θεόν, προσδοκῶμεν ὅτι δοξασθῶμεθα παρ' αὐτοῦ. «Ὁ γὰρ ἐγώ, λέγει Κύριος, ὅτι τοὺς δοξάζοντάς με δοξάσω, καὶ οὐκ ἐξουδενωθήσονται»⁵.

Θαρρῶ πῶς τό πράγμα εἶναι πλέον ξεκάθαρο. Ὁ ἀποδιδόμενος ἀπὸ τὸν Κύριλλο ἀγιασμός τῆς Τριάδος στή Θεοτόκο, σαφῶς καί ἀναφέρεται στό γεγονός τῆς ἐκ μέρους τῆς ὑπουργίας τῆς σάρκωσης. Πρόκειται διπλαδὴ γιά σαφῆ ἀναφορά στήν ἀναγνώριση τῆς ἀγιότητος τῆς Ἁγίας Τριάδος ἀπὸ τὸν ἀνθρώπο, καθὼς ἀποκαλύπτεται ἡ ἀγιότητα τοῦ σαρκωθέντος Λόγου, πού μέ τῆ σειρά του ἀποκαλύπτει τὴν ἀγιότητα τοῦ Πατρὸς ἀλλὰ καί τοῦ Πνεύματος. Ἐτσι διὰ τῆς Θεοτόκου ὄχι μόνο ἡ «Τριάς ἀγιάζεται», ἀλλὰ ἀκόμη καί ὁ «σταυρὸς τίμιος ὀνομάζεται... τὸ ἐκπεσὸν πλάσμα εἰς οὐρανοῦς ἀναλαμβάνεται... βάπτισμα ἅγιον γίνεται τοῖς πιστεύουσιν» καὶ τέλος, «εἰς πᾶσαν τὴν οἰκουμένην Ἐκκλησίαι τεθεμελιώνται»⁶. Γίνεται σαφές ἀπὸ τὰ παραπάνω ὅτι ὅποιαδήποτε προσπάθεια ἀναγωγῆς τῆς Θεοτόκου στὸν χῶρο τῆς Θεότητος, πού πιθανόν θά μπορούσε νά προέλθει ἀπὸ παρερμηνεία τῶν συγκεκριμένων κειμένων, πέφτει στό κενό καί προσκρούει στή διδασκαλία τοῦ Κυρίλλου, μά καί στό σύνολο τῆς βιβλικῆς καί πατερικῆς διδασκαλίας πού γνωρίζει καί ἀναγνωρίζει τῆ Θεοτόκο ὡς ἀνθρώπο καί ὄχι ὡς Θεά⁷. Πράγμα πού σημαίνει, πῶς ὁ μόνος ἀγιάζων στὸν χῶρο τῆς Ὁρθόδοξης θεολογίας εἶναι ὁ Τριαδικός Θεός⁸.

5. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, *Εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην*, PG 74, 153CD-156A.

6. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, Ὁμιλία Δ'. Ἐν Ἐφέσῳ λεχθεῖσα πρὸς Νεστόριον, ἡνίκα κατῆλθον οἱ ἐπὶ πρὸς τὴν Ἁγίαν Μαρίαν, PG 77, 992BC.

7. Βλ. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, *Κατὰ Νεστορίου*, PG 76, 57GB: «Μόνον μὴ ποιεῖτω τὴν Παρθένον Θεάν... θεοποιήκαμεν δὲ οὐδένα πώποτε τῶν τελούτων ἐν κτίσμασι· κατειθίμεθα δὲ Θεὸν εἰδέναι τὸν ἕνα, καὶ φύσει, καὶ ἀληθῶς».

8. Βλ. «Ἴδιον δὲ θεότητος ὁ ἀγιασμός», *Περὶ ἁγίας τε καὶ ὁμοουσίου Τριάδος*, PG 75, 1009D καὶ 1016A: «Οὐκοῦν, κτίσει μὲν καὶ ποιήμασι

1. Ν. Καζαντζάκη, *Ἀσκητική*, ἐκδ. Ἑλένης Ν. Καζαντζάκη, Ἀθήνα 1985, σ. 3.

Μέ τούτη τή ματιά θά ἤθελα νά δῶ καί τήν περίπτωση Καζαντζάκη. Εἶμαι τῆς γνώμης ὅτι ὁ σπουδαῖος Κρητικός μέ τήν «προκλητική» παρέμβασή του συνολικά, μά καί ἐδῶ, ἀποκαλύπτει ἕναν δημιουργικό ἀνθρωπισμό, μαζί καί τό ἄρωμα τῆς Ὁρθόδοξης γνωσιολογίας, πού διατρανώνει διά στόματος Γρηγορίου Παλαμᾶ, πῶς «τὸ ἀνερέργητον καί ἀνυπαρκτον». Τήν ἀλήθεια δηλαδή, πῶς ἐάν ὁ Θεός δέν ἐνεργεῖ μέσα μου, διότι ἐγὼ δέν τοῦ τό ἐπιτρέπω, παρότι ὄντολογικά ὑπαρκτός, παρότι ὑπαρκτός γιά τούς ἄλλους, γιά μένα εἶναι νεκρός. Ἔτσι, ὅταν ὁ Καζαντζάκης «προτρέπει τόν ἄνθρωπο νά γίνει “Salvatore Dei” (σωτήρας Θεοῦ), στήν πραγματικότητα τόν προτρέπει νά διασώσει τήν ἀνώτερη οὐσία τῆς ἀνθρώπινης ὄντοτητας»⁹ καί μαζί τόν ἴδιο τόν Θεό. Ἔνας πλήρης καί ἀκεριωμένος ἄνθρωπος, ὅπως ἄλλωστε καί ὀλάκερη ἡ κτίση, δέν μπορεῖ παρά νά φανερώνει τόν Θεό. Θά ἔλεγα, λοιπόν, πῶς ἡ Ἀσκητική εἶναι μιὰ «κραυγή ἀναζήτησης καί τρόμου»¹⁰, μιὰ «αἱματερή κραυγή», πού παλεύει νά ἀποκαλύψει τή «μελλούμενη ὄψη τοῦ Θεοῦ»¹¹. Κι ὅλη αὐτή τήν ὑπαρξιακή ἀγωνία του ὁ Καζαντζάκης τή φανερώνει σέ δύο μοναχά προτάσεις: «Ὁ Θεός φωνάζει στήν καρδιά μου: Σῶσε με! Ὁ Θεός φωνάζει στους ἀνθρώπους, στά ζῶα, στά φυτά, στήν ὕλη: Σῶσε με!»¹². Ἔτσι θά μπορούσαμε χωρίς δυσκολία νά ποῦμε, ὅτι «ἡ φωνή τοῦ “Πάσχοντα

δοτὸς ὁ ἁγιασμός, οἴκοθεν γὰρ οὐκ ἔχει». Πρβλ. Χ.Α. Σταμούλη, *Θεοτόκος καί ὀρθόδοξο δόγμα. Σπουδὴ στὴ διδασκαλία τοῦ ἁγίου Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας*, σσ. 213-216.

9. Π.Α. Ὑφαντῆ, *Ἦρωας συνάμα κι ἅγιος. Τὸ ἀνθρωπολογικὸ ἰδεῶδες τοῦ Νίκου Καζαντζάκη καί ὁ Φραγκίσκος τῆς Ἀσίγης*, ἐκδ. Πανεπιστημιακές Ἐκδόσεις Κρήτης, Ἡράκλειο 2007, σ. 135.

10. Ε.Ν. Καζαντζάκη, *Νίκος Καζαντζάκης ὁ ἀσυμβίβαστος*, Ἀθήνα 1983, σ. 207.

11. Ε.Ν. Καζαντζάκη, *Νίκος Καζαντζάκης ὁ ἀσυμβίβαστος*, Ἀθήνα 1983, σ. 214. Πρβλ. Ν.Α. Ματσούκα, Ἡ ἑλληνικὴ παράδοση στὸ Νίκο Καζαντζάκη, *Πολιτισμὸς αὔρας λεπτιῆς*, ἐκδ. «Τὸ Παλίμψηστον», Θεσσαλονίκη 2000, σ. 77.

12. Ν. Καζαντζάκη, *Ἀσκητική*, σ. 85.

Θεοῦ» πού ἀκούγεται στήν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου καί ζηταῖε λύτρωση, αὐτὴ δέν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὴν ὑπόμνηση ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει καθῆκον νά ἐπιστρέψει στήν ἀρχέγονη κατάσταση καί νά ἀποκαταστήσει τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ μέσα του»¹³.

Ἐπιτρέψτε μου νά πῶ, λοιπόν, ὅτι ἡ διάθεση τοῦ Καζαντζάκη νά σώσει ὁ ἄνθρωπος τὸν Θεό, θέση πού ἔτσι κι ἄλλιῶς συναντοῦμε καί σέ ἄλλους ἐργάτες τῆς τέχνης, ὅπως γιὰ παράδειγμα οἱ ποιητές Γιώργος Θέμελης¹⁴ καί Τάσος Λειβαδίτης¹⁵, ἀποδεικνύει τὴν τραγικότητα μιᾶς ὑπάρξεως πού παλεύει νά σώσει τὸν Θεό, προκειμένου νά σωθεῖ ἀπὸ αὐτόν. «Μέσα μας, μέσα στὸν ἄνθρωπο», σημειώνει, «μέσα στὰ σκοτεινὰ πλήθη, χρέος ἔχουμε νά βοηθήσουμε τὸ Θεό, πού πλαντάει, νά λευτερωθεῖ. Κάθε στιγμή πρέπει νά ἴμαστε ἔτοιμοι γιὰ χάρι του νά δώσουμε τὴ ζωὴ μας. Γιατί ἡ ζωὴ δέν εἶναι σκοπός, εἶναι ὄργανο κι αὐτὴ, ὅπως ὁ θάνατος, ὅπως ἡ ὁμορφιά, ἡ ἀρετὴ, ἡ γνώση. Ὁργανο τίνος; Τοῦ Θεοῦ πού πολεμαίε γιὰ ἐλευθερία. Ὅλοι εἴμαστε ἕνα, ὅλοι εἴμαστε μιὰ κιντυνεύουσα οὐσία. Μιὰ ψυχὴ στήν ἄκρα τοῦ κόσμου πού ξεπέφτει, συντραβᾶει στὸν ξεπεσμό της καί τὴν ψυχὴ μας.

13. Σ. Ἀθανασοπούλου-Κυπρίου, *Ὁρθόδοξη παράδοση ἢ/καὶ θεολογία τῆς ἀνέλιξης; Ἑρμηνευτικὲς δυσκολίες στὸν καθορισμὸ τῆς θεολογικῆς σκέψης τοῦ Νίκου Καζαντζάκη*, <http://www.scribd.com>

14. «Χωρὶς ἐμᾶς τί θᾶταν τάχα ἡ γῆ./ Ἀνώνημη, ἀνυπόστατη, ἐρημωμένη/ Χωρὶς ἐμᾶς τί θᾶταν τάχα ὁ οὐρανός/ Σχήματα χωρὶς φῶς καὶ δίχως μιὰ φωνή/ Νά τὰ ὀνομάσει, δίχως αἰωνιότητα/ Καὶ ὁ Θεός τί πράγμα τάχα θᾶταν./ Πράγμα χωρὶς ὄνομα καὶ δίχως λάμψη/ Τί σάρκα θᾶπαιρνε γιὰ νά φανεῖ/ Χωρὶς σάρκα πάνω στὴ γῆ, τί πρόσωπο/ Χωρὶς τὸ ἀνθρώπινο πρόσωπο./ Χωρὶς τὸ ἀνθρώπινο ἔνδυμα καὶ σχῆμα/ Τί ράπισμα κ' αἶμα, ποιὸ μαρτύριο/ Χωρὶς τὸ ἀνθρώπινο μαρτύριο: «Ἴδε ὁ ἄνθρωπος, ἴδε ὁ Θεός./ Χωρὶς τὸν ἀνθρώπινο θάνατο, χωρὶς/ Ταφή καὶ θρῆνο-Δίχως ἀνάστασι./ Χωρὶς ἐμᾶς τί θᾶταν τάχα ὁ θάνατος», Γ. Θέμελη, De rerum natura, *Ποιήματα* I, σ. 118. Πρβλ. Ρ.Μ. Ρίλκε, Τὸ βιβλίον τοῦ προσκυνημάτος, *Ποιήματα*, ἐπιμέλεια-πρόλογος Ἄρη Δικταίου, ἐκδ. Ζαχαρόπουλος, Ἀθήνα 1983, σ. 164.

15. Τ. Λειβαδίτης, *Εὐχαριστῶ, Ποίηση*, τόμος τρίτος, σ. 553: «Θεέ μου, γιατί δέν μπορῶ νά σέ καταλάβω; Ἴσως ὅμως/ ἂν σέ καταλάβω νά μὴν μπορούσα ν' ἀντέξω τὸ βάρος σου/ Θεέ μου, μ' αὐτὴ τὴν εὐτελεῖ πραγματικότητα γύρω μας κινδυνεύεις. Πῶς νά σέ σώσω...».

Ἔνα μυαλό στήν ἄκρα τοῦ κόσμου πού βυθίζεται στήν ἠλιθιότητα, γιομώνει τὰ μελίγγια μας σκοτάδι. Γιατί ἕνας στὰ πέρατα τῆς γῆς ἀγωνίζεται. Ὁ Ἔνας. Κι ἂν χαθεῖ, ἐμεῖς ἔχουμε τὴν εὐθύνη. Ἄν χαθεῖ, ἐμεῖς χανόμαστε. Νά γιατί ἡ σωτηρία τοῦ Σύμπαντος εἶναι καὶ δική μας σωτηρία κι ἡ ἀλληλεγυή μέ τούς ἀνθρώπους δέν εἶναι πιά τρυφερόκαρδη πολυτέλεια παρά βαθιὰ αὐτοσυντήρηση κι ἀνάγκη. Ἀνάγκη, ὅπως σ' ἕνα στρατό πού μάχεται, ἡ σωτηρία τοῦ παραστάτη του».

Νά λοιπόν, ὁ Καζαντζάκης. Δέν ξέρω τί ἔχουμε νά ἀντιπαραθέσουμε ἐμεῖς σήμερα σέ τούτη τὴ φλεγόμενη ὑπαρξη, ἄλλα ἐάν τουλάχιστον εἴμαστε εἰλικρινεῖς καί θέλουμε νά σώσουμε ὅτι μπορεῖ νά σωθεῖ, ὀφείλουμε τουλάχιστον νά ποῦμε, στεκάμενοι μέ σεβασμὸ μπροστὰ στὸν ἀνθρώπινο πόνο, στὸ δράμα ἑνὸς ὀλόκληρου πολιτισμοῦ, πῶς ὁ κρητικός δέν πᾶει νά κάνει τὸν Θεό. Δέν πρόκειται, ὅπως πολλοὶ ὑποστηρίζουν, γιὰ μιὰ προσπάθεια κατάληψης τῆς θέσης τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ γιὰ μιὰ ἀναζήτηση τῆς θέσης τοῦ ἀνθρώπου. Μιὰ πάλιν ἀπέναντι στὸν ὅποιονδήποτε ἀπάνθρωπο καί ὡς ἐκ τούτου βέβαιο θεοκεντρισμό, πού ἀφήνοντας τὸν ἄνθρωπο ἔξω ἀπὸ τὸν φράχτη τοῦ Θεοῦ, ἀγνοεῖ πῶς ἡ ἀληθινή του ὑπόσταση, ἐφόσον θέλει νά ἀληθεύει, δέν μπορεῖ παρά νά εἶναι βαθιὰ ἀνθρώπινη. Ἡ καλύτερα, λυτρωτικὰ θεανθρώπινη. Μιὰ ὑπόσταση ἀνοικτὴ στὸ θαῦμα καί στήν ἐλπίδα, ἀνοχύρωτη πόλη μπροστὰ στήν προσδοκία, πού παλεύει νά πιστέψει ὅτι: «Στίς πιὸ κρίσιμες στιγμές, ὁ Ἔρωτας συναρπάξει καί σμίγει μέ βία τούς ἀνθρώπους, ὀχτροὺς καί φίλους, καλοὺς καί κακοὺς, εἶναι μιὰ πνοὴ ἀνώτερή τους, ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία κι ἀπὸ τὰ ἔργα τους. Εἶναι ἡ πνοὴ τοῦ Θεοῦ, ἡ ἀναπνοὴ του, ἀπάνω στὴ γῆ!»¹⁶.

«Προχωρούσαμε ἀμίλητοι μέσα ἀπὸ τὰ στενά δρομάκια τοῦ χωριοῦ. Τὰ σπῆτια μαυρολογούσαν ὀλοσκοτεινά, κάπου

16. Ν. Καζαντζάκη, *Ἀσκητική*, σ. 77.

ένα σκυλί γάβγιζε, κάποιο βόδι αναστέναζε. Κάποτε μᾶς ἔρχονταν στό φύσημα τοῦ ἀγέρα εὐθυμα, ἀναβρυτά σάν παιχνιδιάρικα νερά, τά κουδουνάκια τῆς λύρας.

Βγήκαμε ἀπό τό χωριό, πήραμε τό δρόμο κατά τό ἀκρογιάλι μας.

– Ζορμπά, εἶπα, γιά νά κόψω τή βαριά σιωπή, τί ἀγέρας εἶναι ἐτοῦτος ; Νοτιάς;

Μά ὁ Ζορμπάς πήγαινε μπροστά, κρατώντας σά φανάρι τό κλουβί μέ τόν παπαγάλο καί δέν ἀποκρίθηκε.

“Ὅταν φτάσαμε στό ἀκρογιάλι μας, ὁ Ζορμπάς στράφηκε:

– Πεινᾶς, ἀφεντικό ; Ρώτησε.

– “Ὅχι, δέν πεινῶ, Ζορμπά.

– Νυστάξεις ;

– “Ὅχι.

– Μήτε ἐγώ. Ἄς καθίσουμε στά χοχλάδια, ἔχω κάτι νά σέ ρωτήσω.

Ἦμασταν οἱ δύο κουρασμένοι, μά δέ θέλαμε νά κοιμηθοῦμε. Δέ θέλαμε νά κοιμηθοῦμε. Δέ θέλαμε νά χάσουμε τό φαρμάκι τῆς μέρας ἐτούτης, ὁ ὕπνος μᾶς φαίνονταν σά μιὰ φυγή σέ ὦρα κιντύνου καί ντρεπόμασταν νά κοιμηθοῦμε.

Καθίσαμε στήν ἄκρα τῆς θάλασσας, ἔβαλε ὁ Ζορμπάς τό κλουβί ἀνάμεσα στά γόνατά του καί κάμποση ὦρα σώπασε. Ἐνας φοβερός ἀστερισμός ἀνέβηκε ἀπό τό βουνό, πολυόμματο τέρας μέ στρουφιχτήν οὐρά, κάπου κάπου ἕνα ἀστέρι ξεκολλοῦσε κι ἔπεφτε.

Ὁ Ζορμπάς κοίταξε τ’ ἀστέρια, μέ τό στόμα ἀνοιχτό, σά νά τά βλεπε γιά πρώτη φορά.

– Τί νά γίνεται ἐκεῖ ἀπάνω! Μουρμούρισε.

Καί σέ λίγο πῆρε τήν ἀπόφαση, μίλησε:

– Ξέρεις νά μοῦ πεῖς, ἀφεντικό, εἶπε κι ἡ φωνή του ἀσκώθηκε ἐπίσημη, συγκινημένη μέσα στή ζεστή νύχτα, ξέρεις νά μοῦ πεῖς τί πάει νά ποῦν ὄλα αὐτά; Ποιός τά ‘καμε; Γιατί τά ‘καμε; Καί πάνω ἀπ’ ὄλα, ἐτοῦτο (ἡ φωνή τοῦ Ζορμπᾶ ἦταν γεμάτη θυμό καί τρόμο): Γιατί νά πεθαίνουμε;

– Δέν ξέρω, Ζορμπά! ἀποκρίθηκε, καί ντράπηκα σά νά μέ ρωτοῦσαν τό πιό ἀπλό πράμα, τό πιό ἀπαραίτητο, καί δέν

μποροῦσα νά τό ξηγήσω.

– Δέν ξέρεις! ἔκαμε ὁ Ζορμπάς καί τά μάτια του γούρλωσαν.

“Ὅμοια γούρλωσαν καί μιάν ἄλλη νύχτα, ὅταν μέ ρώτησε ἄν χορεῦω καί τοῦ ἀποκρίθηκα πώς δέν ξέρω χορό.

Σώπασε λίγο, ἄξαφνα ξέσπασε:

– Τότε τί ‘ναι αὐτά τά παλιόχαρτα πού διαβάξεις; Γιατί τά διαβάξεις;

Ἄμα δέ λένε αὐτό, τί λένε;

– Λένε τή στενοχώρια τοῦ ἀνθρώπου πού δέν μπορεῖ ν’ ἀπαντήσει σέ αὐτά πού ρωτᾶς, Ζορμπά, ἀποκρίθηκα.

– Νά τή βράσω τή στενοχώρια τους! ἔκαμε ὁ Ζορμπάς χτυπώντας μέ ἀγανάχτηση τό πόδι του στίς πέτρες.

Ὁ παπαγάλος στίς ξαφνικές φωνές τινάχτηκε ἀπάνω:

– Καναβάρο! Καναβάρο! ἔσκουζε σά νά ζητοῦσε βοήθεια.

– Σκασμός καί σὺ! ἔκαμε ὁ Ζορμπάς κι ἔδωκε μιὰ γροθιά στό κλουβί.

Στράφηκε πάλι σέ μένα.

– Ἐγώ θέλω νά μοῦ πεῖς ἀπό ποῦ ἐρχόμαστε καί ποῦ πᾶμε. Τοῦ λόγου σου τόσα χρόνια μαράζωσες ἀπάνω στίς Σολομωνικές, θά ‘χεις στύψει δύο τρεῖς χιλιάδες ὀκάδες χαρτί, τί ζουμί ἔβγαλες;

Τόση ἀγωνία εἶχε ἡ φωνή τοῦ Ζορμπᾶ, πού ἡ πνοή μου κόπηκε: ἄχ, νά μποροῦσα νά τοῦ ‘δυνα μιάν ἀπόκριση!

Ἦνιωθα βαθιά πώς τό ἀνώτατο πού μπορεῖ νά φτάσει ὁ ἄνθρωπος δέν εἶναι ἡ Γνώση, μήτε ἡ Ἀρετή, μήτε ἡ Καλοσύνη, μήτε ἡ Νίκη, μά κάτι ἄλλο πιό ἀψηλό, πιό ἥρωικό κι ἀπελπισμένο: Τό Δέος, ὁ ἱερός τρόμος. Τί ‘ναι πέρα ἀπό τόν ἱερό τρόπο; Ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου δέν μπορεῖ νά προχωρήσει.

– Δέν ἀπαντᾶς; ἔκαμε ὁ Ζορμπάς μέ ἀγωνία.

Δοκίμασα νά δώσω στό σύντροφό μου νά καταλάβει τί εἶναι ὁ ἱερός τρόμος:

– Εἶμαστε σκουληκάκια μικρά μικρά, Ζορμπά, ἀποκρίθηκα, ἀπάνω σ’ ἕνα φυλλαράκι γιγάντιου δέντρου. Τό φυλλαράκι αὐτό εἶναι ἡ Γῆ μας, τ’ ἄλλα φύλλα εἶναι τ’ ἀστέρια πού

βλέπεις νά κουνιοῦνται μέσα στή νύχτα. Σουρνομάστε ἀπάνω στό φυλλαράκι μας, καί τό ψαχουλεύουμε μέ λαχτάρα, τ’ ὀσμίζομαστε, μυρίζει, βρωμάει, τό γεύομαστε, τρώγεται, τό χτυποῦμε, ἀντηχάει καί φωνάζει σάν πράμα ζωντανό. Μερικοὶ ἄνθρωποι, οἱ πιό ἀτρόμητοι, φτάνουν ὡς τήν ἄκρα τοῦ φύλλου, ἀπό τήν ἄκρα αὐτή σκύβουμε, μέ τά μάτια ἀνοιχτά, τά αὐτιά ἀνοιχτά, κάτω στό χάος. Ανατριχιάζουμε. Μαντεύουμε κάτω μας τό φοβερό γκρεμό, ἀκοῦμε ἀνάρια ἀνάρια τό θρό πού κάνουν τ’ ἄλλα φύλλα τοῦ γιγάντιου δέντρου, νιώθουμε τό χυμό ν’ ἀνεβαίνει ἀπό τίς ρίζες τοῦ δέντρου καί νά φουσκώνει τή καρδιά μας. Κι ἔτσι σκυμμένοι στήν ἄβυσσο, νογοῦμε σύγκορμα, σύψυχα, νά μᾶς κυριεύει τρόμος. Ἀπό τή στιγμή ἐκείνη... Σταμάτησα. Ἦθελα νά πῶ: “Ἀπό τή στιγμή ἐκείνη ἀρχίζει ἡ Ποίηση”, μά ὁ Ζορμπάς δέ θά καταλάβαινε καί σώπασα.

– Τί ἀρχίζει; ρώτησε ὁ Ζορμπάς μέ λαχτάρα. Γιατί σταμάτησες;

– ...ἀρχίζει ὁ μέγας κίντυνος, Ζορμπά, εἶπα. Ἄλλοι ζαλίζονται καί παραμιλοῦν, ἄλλοι φοβοῦνται καί μοχτοῦν νά βροῦν μιάν ἀπάντηση, πού νά τοὺς στυλώνει τήν καρδιά καί λένε: “Θεός”, ἄλλοι κοιτάζουν ἀπό τήν ἄκρα τοῦ φύλλου τό γκρεμό ἦσυχια, παλικάριση καί λένε: “Μοῦ ἀρέσει”.

Ὁ Ζορμπάς συλλογίστηκε κάμποση ὦρα, βασανίζονταν νά καταλάβει.

– Ἐγώ, εἶπε τέλος, κοιτάζω κάθε στιγμή τό θάνατο, τόν κοιτάζω καί δέ φοβοῦμαι, ὅμως καί ποτέ, ποτέ δέ λέω: Μοῦ ἀρέσει. Ὅχι, δέ μοῦ ἀρέσει καθόλου! Δέν εἶμαι λεύτερος; Δέν ὑπογράφω!

Σώπασε, μά γρήγορα φώναξε πάλι:

– Ὅχι, δέ θ’ ἀπλώσω ἐγώ στό Χάρο τό λαιμό μου σάν ἀρνί καί νά τοῦ πῶ:

“Σφάξε με, ἀγά μου, ν’ ἀγιάσω!”

Δέ μιλοῦσα, στράφηκε, μέ κοίταξε ὁ Ζορμπάς θυμωμένος.

– Δέν εἶμαι λεύτερος; ξαναφώναξε.

Δέ μιλοῦσα. Νά λές “Ναί!” στήν ἀνάγκη, νά μετουσιώσεις τό ἀναπόφευκτο σέ δικιά σου λεύτερη βούληση, αὐτός,

Ίσως, εἶναι ὁ μόνος ἀνθρώπινος δρόμος τῆς λύτρωσης. Τό 'ξερα, καί γι' αὐτό δέ μιλοῦσα.

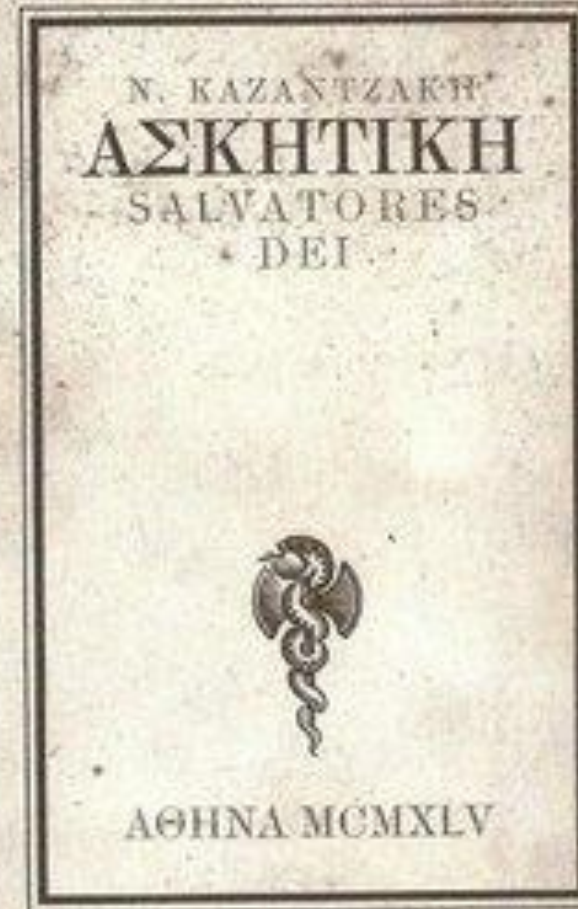
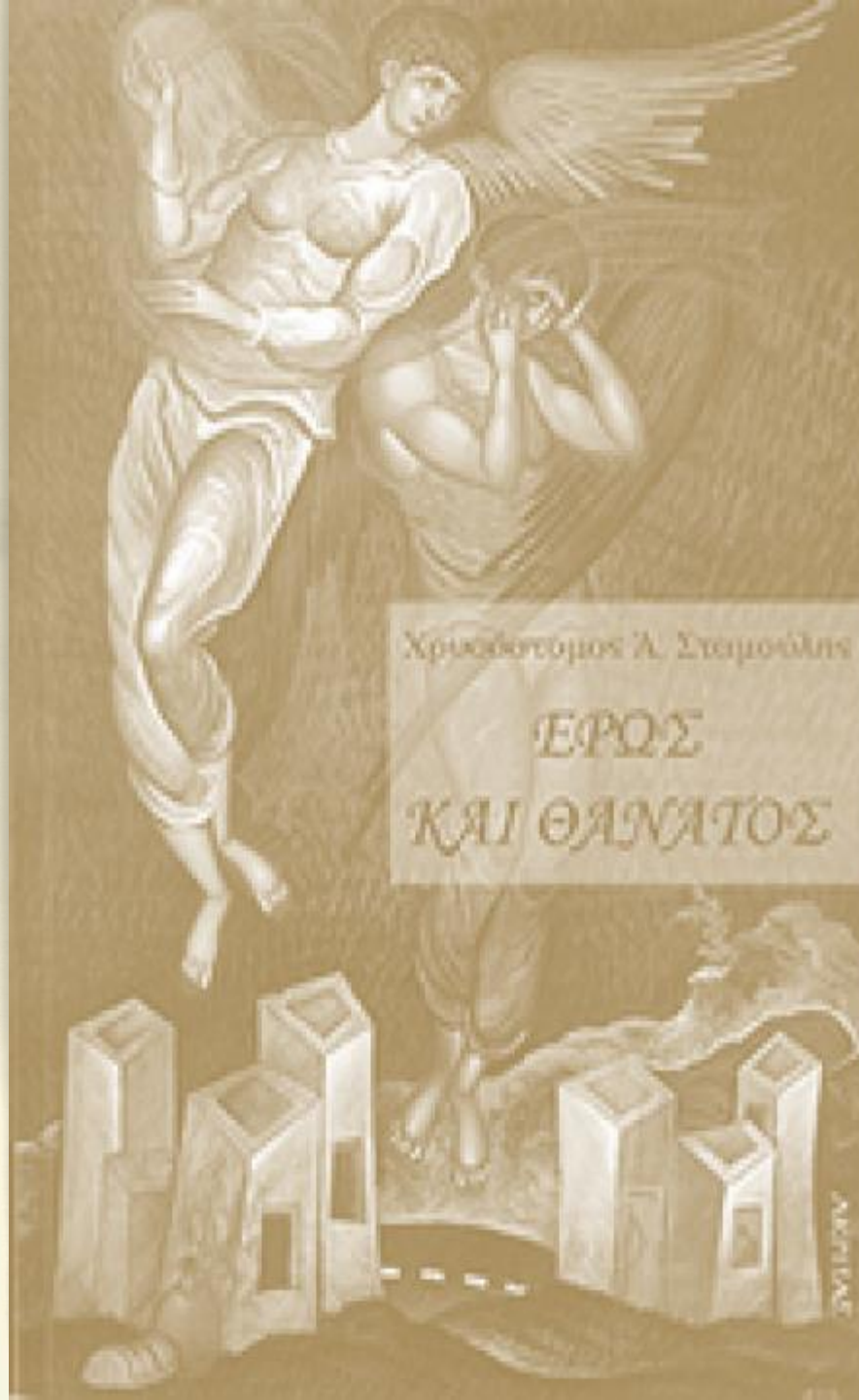
Ὁ Ζορμπάς εἶδε πὼς δέν εἶχα πιά τίποτα νά τοῦ πῶ, πῆρε τό κλουβί σιγά σιγά, νά μὴν ξυπνήσει ὁ παπαγάλος, τό τοποθέτησε δίπλα ἀπὸ τό κεφάλι του καί ξάπλωσε.

– Καλνυχῆτα, ἀφεντικό, εἶπε· φτάνει.

Ζεστός νοτιᾶς φουσοῦσε πέρα ἀπὸ τό Μίσιρι καί μέστωνε τά τζερτζεβατικά καί τά φρουῦτα καί τά στήθια τῆς Κρήτης. Τόν δέχουμουν νά περεχύνεται στό μέτωπο, στά χεῖλια μου καί στό λαιμό κι ἔτριζε καί μεγάλωνε, σάν νά 'ταν πωρικό, τό μυαλό μου.

Δέν μπορούσα νά κοιμηθῶ, δέν ἤθελα. Δέ συλλογίζομουν τίποτα, ἔνιωθα μονάχα, στή ζεστή ἐτούτη νυχτιᾶ, κάτι μέσα μου, κάποιον μέσα μου, νά μεστώνει. Ἐβλεπα, ζοῦσα καθαρά τό καταπληχτικό ἐτούτο θέαμα: ν' ἀλλάξω. Ὅτι γίνεται πάντα στά πιό σκοτεινά ὑπόγεια τοῦ στήθους μας, γίνονταν τώρα φανερά, ξέσκεπα μπροστά μου. Κουκουβιστός στήν ἄκρα τῆς θάλασσας, παρακολουθοῦσα τό θάμα.

Τ' ἀστέρια θάμπωσαν, ὁ οὐρανός φωτίστηκε κι ἀπάνω στό φῶς χαράχτηκαν μέ ψιλὸ κοντύλι τά βουνά, τά δέντρα, οἱ γλάροι. Ἐμέρωνε»¹⁷.

17. Ν. Καζαντζάκη, *Βίος καί πολιτεία τοῦ Ἀλέξη Ζορμπᾶ*, σσ. 274-277.

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΘΕΜΑ: «Ο Θεός στην Ασκητική του Νίκου Καζαντζάκη»

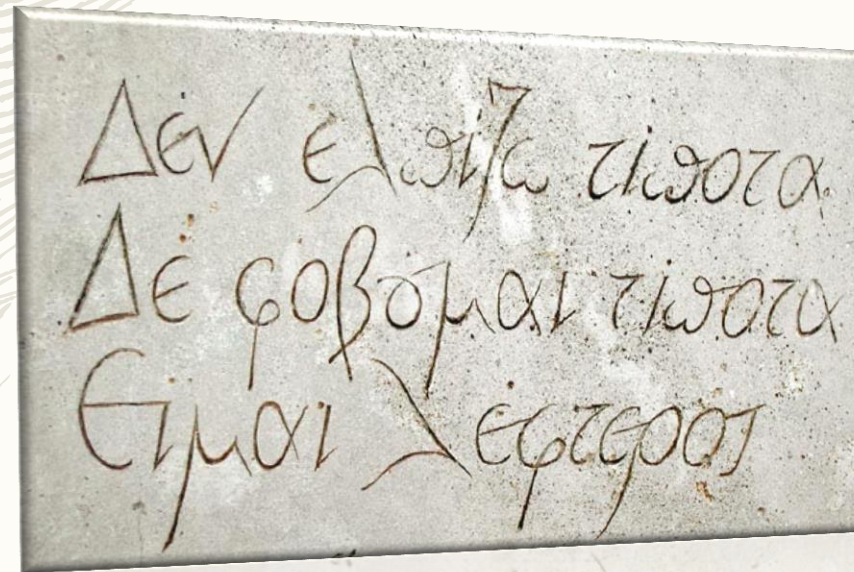

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΕΡΩΤΗΜΑ

- Ο άνθρωπος σωτήρας του Θεού ή ο Θεός σωτήρας του ανθρώπου;

Δεν ελπίσω τίποτα.
Δε φοβόμαι τίποτα
Είμαι λυσιτερούς

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΑΔΕΙΟΔΟΤΗΣΗΣ

ΚΟΡΥΡΙΓΗΤ: Α. Ι. ΚΑΛΑΜΑΤΑΣ / Θεολόγος Καθηγητής στο Πειραματικό ΓΕ. Λ. Μυτιλήνης του Πανεπιστημίου Αιγαίου.

Οποιαδήποτε χρήση του παρόντος υλικού οφείλει να αναφέρει ρητά τον παραπάνω συντάκτη και δικαιούχο.